

виноградними гронами, що виростає з посудини з водою і плавно переходить у квітковий орнамент; павичі, що п'ють із джерела і хрест, який квітне. Виноградна лоза – один з найдавніших символів достатку та домашнього тепла. Символ павича – це нетлінність і безсмертя [12, с. 12 – 14].

Стінопис собору присвячений в основному євангельським сюжетам. Вони розміщуються горизонтальними регістрами в рукавах хреста й розвиваються з південно-східної стіни за годинниковою стрілкою. “Різдво” на південній стіні й “Розп'яття” на північній виділені як ключові моменти новозавітної історії.

У медальйонах на стінах зображені святі рівноапостольні Костянтин і Єлена, Володимир й Ольга. Неподалік – святий князь Василій і святий князь Федор Острозький – святі заступники будівничих храму. На східній стіні зображений пророк Давид із сувоєм. Тут же зображення святого князя Олександра Невського, на честь якого названо кафедральний собор. У його руці – хоругва із словами: “Не в силе Бог, а в правде” [12, с. 30 – 32].

Отже, храм на честь св. князя О. Невського після освячення став новим кафедральним собором Кам'янець-Подільської та Городоцької єпархій. Розміщений він у чудовому місці серед зелених насаджень на пагорбі. Храм вражає своєю красою та убранством не тільки жителів міста, але й гостей. Біля нього досить часто можна побачити екскурсійні групи та поодиноких подорожніх. Величний храм, відновлений з руїн, символізує відродження православ'я та християнських цінностей на Подільській землі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский / Е. Сецинский. – К.: Тип. С.В. Шульженко, 1895. – 250 с.
2. Будзей О. Вулицями Кам'янця-Подільського / Серія “Історичні місця України” / О. Будзей. – Львів: Світ, 2005. – 272 с.
3. Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський: історія і сучасність / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарніцький. – Кам'янець-Подільський: ПП “Медобори-2006”, 2011. – 136 с.
4. Задорожнюк А. Храм Олександра Невського [Електронний ресурс] / А. Задорожнюк. – Режим доступу: <http://www.k-p.net.ua/cercvu/nevskogo.shtml>
5. Гриськова Н. Історія Олександро-Невського собору: закладка, будівництво, освячення та його знищення (1891 – 1936 рр.) / Н. Гриськова // Дзвін. – 2011. – 12 вересня. – С. 4 – 10.
6. Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник. – К-П. – 13258. – Крок д/п 265.
7. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Приходы и церкви Подольской епархии / под. ред. Е. Сецинского. – Каменец-Подольский: Тип. С. П. Киржацкого, 1901. – Вып. IX. – 1064 с.
8. Франкевич Е. Трагическая история со счастливым концом / Е. Франкевич // Православный взгляд. – 2011. – № 4 (15). – С. 88 – 98.
9. Бескровный А. Возрождение / А. Бескровный // Православный взгляд. – 2011. – № 4 (15). – С. 75–82.
10. Московчук Д. З чого усе розпочиналось / Д. Московчук // Дзвін. – 2011. – 12 вересня. – С. 11.
11. Баргенов И. А. Очерки истории архитектурных стилей / И.А. Баргенов, В.Н. Батажкова. – М.: Изобразительное искусство, 1983. – 384 с.
12. Кафедральный собор святого благоверного великого князя Олександра Невського. – Кам'янець-Подільський: Православный взгляд, 2011. – 32 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Опря Богдана Олексіївна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри туризму та економічної теорії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Наукові інтереси: проблеми історії православної церкви та православного духовенства в Україні.

УДК 930,2:398,43

МІФОЛОГІЧНИЙ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР ПРО “ГОСПОДАРІВ ВОДИ”

Сергій ПАРСАМОВ (Кіровоград)

Автор публікації характеризує міфологічний персонаж “водяного” у фольклорі східнослов'янських народів.

Ключові слова: водяний, русалка, фольклор, міфологія, билини.

Автор публикации характеризует мифологический персонаж “водяного” в фольклоре восточнославянских народов.

Ключевые слова: водяной, русалка, фольклор, мифология, былички.

In the publication the author describes the mythological character "waterman" in the folklore of Eastern peoples.

Keywords: waterman, mermaid, folklore, mythology, epics.

В давню епоху поширення політеїстичних вірувань подібні міфологічним уявленням про богів води, основані на одухотворенні водної стихії, були розповсюджені у всіх народів. Повір'я про водяних безпосередньо відобразилися в численних билинах, записаних в дореволюційній Росії, і безпосередньо – в різних фольклорних жанрах.

Дослідження міфологічних образів господарів природних стихій являється складовою частиною вивчення давніх поглядів слов'ян на природу.

При вивченні образу водяного, фольклорні джерела дозволяють виділити декілька аспектів, характеризуючи традиційні народні уявлення про цей міфологічний персонаж. Одним з них є уявлення про надприродні здібності і могутність "господарів води". Спробу розглянути цей аспект ми застосовуємо на матеріалах східнослов'янського міфологічного фольклору. В такому аспекті образ водяного спеціально не досліджувався. Разом з тим даний образ в останній час звернув увагу фольклористів, наприклад, Е.В. Померанцевої в монографії "Мифологические персонажи в русском фольклоре" (М., 1975) [1]. Заслугою автора являється широке залучення до аналізу нового архівного матеріалу. Значний інтерес представляє розміщений в якості додатків до монографії покажчик сюжетів російських билин і бувальщин про міфологічні персонажі, складений С. Айвазян при участі О. Якимової.

В книзі В.П. Зінов'єва "Жанровые особенности быличек" (Іркутськ, 1974) "билини про водяного", їх генезис і особливості усного існування розглядається переважно на основі фольклорних текстів, записаних у післявоєнні роки в Східному Сибірі.

В порівняльному плані міфологічний фольклор про водяного в трьох східнослов'янських народів в ХХ столітті не був предметом спеціальних досліджень.

У східнослов'янських народів було широко розповсюджене повір'я, що водяний – господар в річках і озерах. "Водяной – царь над водой и над рыбой" [2]. "Водяной – полный хозяин водного царства", стверджує билина, записана в кінці минулого століття в Білорусії [3]. Однак, згідно билинам, могутність водяного обмежена місцем його перебування. "В своей родной стихии водяной непреодолим, а на земле сила его слабеет" [4]. Водяний здатен переміщатися у воді з великою швидкістю. Він "ныряет с неуловимою для глаз быстротою: среди совершенной тишины вдруг где-нибудь закружится, запенится вода, из нее выскочит водяное чудо, и в тот же миг скроется, а в полверсте от этого места снова кружится и пенится вода и снова выставляется голова водяного" [5].

В білоруських билинах частіше всього розповідається про їзду водяного на сомі: "Он любит сома и едва ли не ездит на нем" [6]; "водяной развезжает на своем любимом коне – соме" [7].

Під впливом повір'я про зв'язки сома з "нечистим" – водяним, про сома пішла дурна слава. На це звернув увагу А.Н. Афанасьєв: "Обыкновенно водяник ездит на соме, и в некоторых местностях рыбу эту не советуют употреблять в пищу, потому что это – чортов конь; пойманного сома не следует бранить, чтобы не услышал водяной и не вздумал отомстить за него" [8]. Це ж саме відмічав С.В. Максимов: "Хорошо осведомленные люди привычно не едят... сомовину за то, что на сомах, вместо лошади, ездят под водой эти черти..." [9].

В російських билинах принцип верховенства водяного залишається в силі і в тому випадку, якщо крім нього в підводному світі живуть і інші фантастичні істоти: водяний – це "господар" води в прямому смислі цього слова. В північних билинах, де сімейство водяних багаточисельне, головним виступає старший водяний. Так, в билині, записаній у Олонецькій губернії, до хлопця, який потрапив в підводний світ озера Сандал, вийшов "старший водяник" [10]. В іншій розповіді із збірника П.Н. Рибнікова, коли молодий прийшов до дружини (водяної жінки) в Ільмен-озері, їх "встрел в избе большак – седая голова, седая борода: "долго – говорит, – зятек, ждали мы тебя!" [11]. Мабуть, це був господар озера, поважний батько водяної жінки, якому підкорювалися підводні жителі.

В місцевостях, де були розповсюджені повір'я про русалок, існували розповіді про те, як русалки підкоряються водяному. "Водяному подвластны рыбы, лягушки, а также русалки и утопленницы" [12]. У Воронізьській губернії увійшло в говірку, що "дедушка водяной, начальник над водой". Поговірка ця, як відмічав анонімний автор, "объясняет народное поверье, что все живущие в воде подвластны водяному; власть его распространяется даже на русалок,

которые поэтому не составляют самобытного божества” [13]. В Україні у дореволюційний час побутувало повір’я, що русалки прислужували водяному “весь год держатся в заключении, а в троицкую субботу выпускаются” [14]. В східнослов’янських билинах, записаних в минулому столітті, багато розповідей, що русалки – жінки водяних.

Зображення вигляду і могутності владки підводного світу в казках, надають відносну свободу творчих художніх фантазій, докорінно відрізняється від образу, який малюється в билинах. В казках господару води виявляється під силу будь-яке чарівництво. Наприклад, в казках типу “Золотая рыбка” і “По щучьему велению”. Однак, помічено, що в билинах, як і в казках, нерідко розповідається, як “водяний господар” потрапляє в сітку рибалки і змушений просити, щоб його звільнили. Інколи піймання в сітку водяного пов’язано з його теоморфним образом: рибалці здається, що він зловив рибу. В українській народній розповіді водяний, бажаючи пожартувати над мельником, явився йому в образі великої риби. Мельник здогадався, що діло нежартівливе, але у нього вистачило сміливості взяти рибину, положить в мішок і зав’язати. Риба заговорила: “Я водяная нечистая сила”. І спитала, щоб мельник її відпустив. Між ними відбулася домовленість. Мельник отримав мішок грошей, а риба відпущена була знову в річку [15]. В принципі тут та ж сюжетна схема, що і в казці про золоту рибку. Але билина, навіть якщо вона зближується своїм фантастичним сюжетом із казкою, трактує персонаж водяного за своїм жанровим каноном.

Згідно з билинами, міфологічна розповідь, одна з розповсюджених рис водяних духів – здатність їх до перевтілення. Тут на перший план виступає не зовнішність, а демонічна суть господаря стихії. Образ, в якому надприродна істота являється, не має первинної значущості. Він непостійний та ілюзійний. Як відмічав В. Вундт, демон може і не мати міцного носія і стійкої форми [16]. В міфологічній розповіді дух демона володіє здатністю приймати різні, зазвичай зооморфні образи. У росіян з цим уявленням був пов’язаний термін “нежить”, який В. Даль трактує так: “Нежить” – все, что не живет человеком, что живет без души и без плоти, но в виде человека: домовою, полевой, водяной, легший, русалка, кикимора и пр. ... По выражению крестьян, нежити своего обличья нет, она ходит в личинах” [17]. Як бачимо, водяний прирівнюється в якості перевертня до інших представників “нечистої сили”.

В українських поселеннях Старобільського уїзду Воронізької губернії, а також в Харківській губернії в кінці минулого століття існувало повір’я, що “ведьма часто является в виде собаки, свиньи, лошади, гуся, копыны, двигающейся по улице, или, наконец, женщины с распущенными волосами” [18]. Подібну здатність до перетворень проявляє, згідно розповідям, і водяний. “Он ... может показываться людям в разных видах: взрослым человеком, ребенком, козлом, собакой, селезнем, рыбой...” [19]. Багатообразність водяного проявляється і в северновеликорусских билинах: “...Всяко может покажется: женщиной чешуть голову, собакой – я так собакой видел – рыбой может казаться” [20]. Образ водяного, відмічає С.А. Токарев, зазвичай антропоморфний, може приймати і іншу зовнішність: ввижається дитиною, ягням, свинею, великою рибою і т. п. [21]. В билинах збірника Б.Д. Грінченко водяний являється в образі дитини [22]. В билинах збірника П.В. Іванова розповідається про зустріч селянина з водяним в образі новонародженого, який говорив голосом дорослої людини, а потім кинувся в річку [23]. В іншій українській билині того ж самого збірника розповідається про те, що селяни вночі біля річки пасли волів і почули, що недалеко від них бекає ягня. Побігли його шукати. Знайшли, а тварина холодна, замерзла. Вони розвели вогнище, стали гріти його біля вогню. Ось ягня зігрілося, почало весело дивитися на людей, а люди на нього. Чоловік, тримаючи ягнятко, курил трубку. Ягнятко дивилося тому чоловікові в очі і говорить “дядько, дай и мне покурить”. Після чого виплигнув із його рук; чоловіки за ним, а ягнятко кинулось у річку і зникло [24]. Ця розповідь близько нагадує розповідь хлопчика Іллюші із “Бежиного луга” І.С. Тургенева.

Етнограф І.П. Хрущов записав в районі Ладоги Петербурзької губернії розповідь місцевої селянки про зустріч її батька з водяною жінкою, яка прийняла образ сусідки Міхеєвни. Батько спитав: “Михеевна ты куда?” А она в воду бултых – только и видели...” [25]. Нечистий в образі добре знайомої людини – традиційний мотив билин. Паралельний сюжет (не мариністичний) знаходиться в збірнику Д.М. Балашова (“Встреча с нечистым”): дід Михайло, повертався додому, побачив. Що назустріч їде на двох оленях сусід-старець. На питання, куди він їде, сусід не відповів. Приїхавши додому, Михайло дізнався, що сусід цей нікуди не їздив, грає в карти

[26]. Це маргінальний мотив: він знаходиться на межі з увяленням про психологічний вплив демона на людину або просто з галюцинаціями.

Згідно з деякими билинами, водяні володіють великим багатством. Так, по легендарним увяленням селян Смоленської губернії, “под водой у водяного великолепный дворец” [27]. Зазвичай оповідачі зазначають, що добре збудований із прозорих дорогоцінних каменів або скла. Згідно билини, записаної в Олонецькій губернії у “водяника” – “хрустальные хоромы и пребогатая палата” [28]. “По известиям из черноземных мест Великороссии, – писав С.В. Максимов, – водяные для своих пиров имеют хрустальные палаты” [29].

Водяний, маючий своє стадо корів і періодично виганяючи його пастиись на прибережжя луку, – улюблений сюжет південних російських билин та повір'їв. В Шенкурському уїзді Архангельської губернії водяного увяляли собі “холостым стариком-домохозяином. Всякий водяной имеет у себя лошадей, коров, которых изредка ночью выгоняет для паствы на смежные луга” [30]. По даним П.С. Єфіменко, “водяной черт имеет в реке стадо бурого скота, которое он пасет вблизи” [31].

Врахований нами матеріал дозволяє запевняти, що зміст східнослов'янських міфологічних розповідей про водяного, записаних у другій половині XIX – початку XX ст., носить порівняно пізній характер. Про це говорить сама персоніфікація образу водяного, як правило, антропоморфного. Образ водяного виник в глибокій слов'янській давнині внаслідок одухотворення річок і озер. Поступово цей образ все більше відділяється від своєї первинної субстанції – водної стихії. Із втілення водної стихії водяний в результаті довгої еволюції міфологічного фольклора перетворився в могутнього господаря цієї стихії. Уособлюючи водну стихію, водяний водночас стояв в ряду з представниками “нечистої сили”. Це зумовило наявність такої його здібності, як перевтілення. Перевтілений демон являється людям у воді, або безпосередньо із води.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Померанцева Э.В. Мифологические персонажи в русском фольклоре. – М.: Наука, 1975.
2. Романов Е.Р. Сказки космогонические и культурные. // Белорусский сборник. – вып. 4. – Витебск, 1891 – С. 7.
3. Ляцкий Е.А. Представления белоруса о нечистой силе. – ЭО, № 4, 1890 – С. 37.
4. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу. – Т. 2. – М., 1868. – С. 240.
5. Там же, С. 243.
6. Даль В.О. Поверьях, суевериях и предрассудках русского народа. – Изд. 2-е. СПб.; М., 1880. – С. 52.
7. Никифоровский Н. Нечистики. Свод простонародных в Витебской Белоруссии сказаний о нечистой силе. – Виленский временник, кн. II. Вильна, 1907. – С. 77.
8. Афанасьев А.Н. Ук. соч., С. 241.
9. Максимов С.В. Нечистая сила. – т. XVIII. – СПб., 1896. – С. 109.
10. Песни, собранные П.Н. Рыбниковым. – т. III. – Изд. 2-е. М., 1910. – С. 194 – 196.
11. Там же, С. 196 – 197.
12. Ушаков Д.Н. Материалы по народным верованиям великоруссов. – № 2 – 3. – ЭО, 1896. – С. 161.
13. А.С. Очерки поверий, обрядов, примет и гаданий в Воронежской губернии. // Воронежский литературный сборник. – вып. I. – Воронеж, 1861. – С. 378; кто скрывается за инициалами “А.С.”, пока установить не удалось.
14. Линева Е.Э. Опыт записи фонографом украинских народных песен. Из музыкально-этнографической поездки в Полтавскую губернию в 1903 году. – т. СХІІІ. – Изв. – ИОЛЕАЭ., Труды этнографического отдела, т. XV. – М., 1906. – С. 223.
15. Иванов П.В. Народные рассказы о домовых, леших, водяных и русалках (материалы для характеристики мирозерцания крестьянского населения Купянского уезда). – т. V, вып. 1. – Сб. ХИФО, Харьков, 1893. – С. 61.
16. Вундт В. Миф и религия. СПб., [б. г.]. – С. 324.
17. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – т. I. – М., 1955. – С. 518.
18. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / Под. ред. В.В. Иванова. – т. I. – Харьков, 1898. – С. 43.
19. Иванов П.В. Народные рассказы..., С. 60.
20. Богатырев П.Г. Верования великоруссов Шенкурского уезда. – № 3-4. – ЭО. 1916. – С. 54.
21. Токарев С.А. Религиозные верования восточнославянских народов XIX – начала XX в. – М.; Л., 1957. – С. 85.
22. Гринченко Б.Д. Из уст народов. Малорусские рассказы, сказки и пр. – № 135. – Чернигов, 1900
23. Иванов П.В. Народные рассказы..., С. 62 – 63.
24. Там же, С. 63.
25. Хрущов И.П. Заметки о русских жителях берегов реки Ояти. – Зап. ИРГО по отд. этнографии. – т. II. – СПб., 1869. – С. 67.
26. Балашов Д.М. Сказки Терского берега Белого моря. – № 125. – Л., 1970. – С. 361.

27. Добровольский В.Н. Нечистая сила в народных верованиях (по данным Смоленской губ.). – ЖС, 1908. – С. 67.
 28. Рыбников П.Н. Ук. соч., С. 194 – 196.
 29. Максимов С.В. Ук. соч. С. 109.
 30. Харитонов А. Очерк демонологии крестьян Шенкурского уезда // Отечественные записки. – № 4 отдел VIII. – 1848 – С. 144.
 31. Ефименко П.С. Материалы по этнографии русского населения Архангельской губернии. Часть I. Описание внешнего и внутреннего быта. – т. XXX, вып. 1. – Изв. ИОЛЕАЭ. М., 1877. – С. 165.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Парсамов Сергій Суренович – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми культурології.

УДК 94 (4)

РОДИНА ТА ШЛЮБ У КИПЧАКІВ

Ярослав ПИЛИПЧУК (Київ)

Ця студія присвячена родині та шлюбу в кипчаків. Серед кипчаків домінувала мала родина. Велику родину могла собі дозволити аристократи. У кипчаків був звичним патріархат, а голова роду та старі чоловіки мали непохитний авторитет. Укладання шлюбу здійснювалося родами нареченого та нареченої, заручитися наречений та наречена могли ще в дитинстві. Обов'язковим звичаєм була сплата калиму. У кипчаків існували заборони на викрадення наречених, а також на надто вільне поводження у шлюбі. Сімейна мораль у тюрків-кочівників була строгою.

Ключові слова: кипчаки, родина, шлюб, калим, патріархат, рід, заручини, весілля.

Данное исследование посвящено семье и браку среди кипчаков. Среди кипчаков доминировала малая семья. Большую семью могли себе позволить аристократы. У кипчаков был обычен патриархат, а глава рода и старики пользовались сильным авторитетом. Брак заключался между родами жениха и невесты, помолвка же могла состояться еще в детстве. Обязательным при свадьбе была уплата калыма. У кипчаков существовали запреты на умыкание невест, а также на слишком свободные отношения в семье. Семейная мораль у тюрков-кочевников была строгой.

Ключові слова: кыпчаки, семья, брак, калым, партиархат, род, помолвка, свадьба.

This study dedicated to the Family and marriage of Kipchak. Small families dominated among Qipchaqs. Large family to be present only for aristocrats. Patriarchat was usual for Qipchaqs, and head of the family and the elderly used strong authority. Marriage was contracted between the clans bride and groom, but the engagement could take place as early as childhood. Payment of kalim for the bride at the wedding was mandatory. There were prohibitions of Kipchak on bride kidnapping and too free relationship in marriage. Family morality was strict Turkic nomads.

Keywords: Qipchaqs, family, marriage, kalim, patriarchat, clan, engagement, wedding.

Питання родини та шлюбу в кипчаків практично не досліджене. Не існує жодної студії, присвяченої цій проблемі. Джерельною базою проблеми є тільки коротка згадка про шлюбні звичаї кипчаків в Іпатіївському літописі, хроніці Георгія Акрополіта та проповіді Михайла Хоніата [3; 1; 16]. Проте існують дослідження, присвячені питанню шлюбу та родини в більш пізніх кочівників. Це праці М. Кіслякова, Є. Ларіної, О. Наумової. Ці дані стосуються казахів та споріднених з ними народів [5; 8]. По більш раннім кочівникам є фрагменти чудової монографії А. Хазанова про соціальну історію скіфів [17]. Завданням пропонованої роботи – з'ясувати, які форми шлюбу та заборони стосовно родинного життя існували в кипчаків. Також необхідно дослідити умови укладання та розірвання шлюбу.

Звичайною для більшості кипчаків була нуклеарна, тобто маленька чи невелика розширена родина. Розширена родина була в кочівників ще з скіфських часів й існувала в Ранньому Середньовіччі. Вона була замінена малою родиною тільки в X – XII ст. Проте розширені родини існувати в кочівників і надалі. Найбільші родини були в аристократів, оскільки ті мали засоби для утримання та забезпечення великої родини. Про це яскраво свідчать дані про туркменів, каракалпаків, казахів, кочових узбеків, киргизів у Модерну Добу. Проте, велика патріархальна родина існувала в цих кочівників у формі релікта, куди більш поширеною була нуклеарна (мала) родина. Це яскраво демонструє приклад казахів у XIX ст. Мала родина складалася в середньому з 6 – 7 людей. Утім, родина мала нароховувати від 4 до 8 людей. Один із синів залишався при батьках й отримував у спадок їхню майно. У тюркських кочівників був звичним полігамний шлюб. Кочівник мав стільки жінок, скільки він міг забезпечити. У кипчацьких